

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Στίχοι του Σολωμού και άλλα κείμενα σχετικά

Κ. Θ. Δημαράς

doi: [10.12681/er.9592](https://doi.org/10.12681/er.9592)

Copyright © 2016, Κ. Θ. Δημαράς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δημαράς Κ. Θ. (2016). Στίχοι του Σολωμού και άλλα κείμενα σχετικά. *The Gleaner*, 1, 1-12.
<https://doi.org/10.12681/er.9592>

ΣΤΙΧΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΧΕΤΙΚΑ

Δημοσιεύω ἔδῳ ἓνα ἄγνωστο ἀπόγραφο στίχων τοῦ Σολωμοῦ καμωμένο ἀπὸ τὸν Λ. Στράνη. Στὰ σχόλια ποὺ ἀκολουθοῦν ἔκρινα σκόπιμο νὰ παρεμβάλλω ἀποσπάσματα ἄπὸ ἀνεκδοτες ἐπιστολὲς τῶν χρόνων 1857, τὰ ὁποῖα ἔχουν στενὴ σχέση με τὸ ἀπόγραφο¹.

Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν γνώμη μου ὅτι πρέπει νὰ περισώζουμε ὅ,τι μποροῦμε ἀπὸ ἔργα ποὺ ἔχουν τὴν ποιότητα τῶν σολωμικῶν—ὡς εἶναι καὶ μόνο ἓνας στίχος—νομίζω ὅτι προσφέρω καὶ δύο ἄλλες ὑπηρεσίες στὶς ζητήσεις γύρω στὰ νεοελληνικὰ φιλολογικὰ πράγματα: Πρῶτα πρῶτα, ἀφοῦ περιμένουμε πιά τὴν μελέτη ποὺ θὰ μᾶς παρουσιάσει τὸν ποιητὴ στὴν αἰσθητικὴ του ἐξέλιξη, ἰδιαίτερη σημασία παίρνουν τὰ κείμενά του ὅσα εἶναι χρονολογημένα με ἀκρίβεια ἢ παρέχουν ἓνα, τουλάχιστον, σίγουρο χρονολογικὸ ὄριο (terminus) αὐτὸν

1. Δὲν νομίζω ὅτι προκειμένου γιὰ τέτοια κείμενα εἶναι σκόπιμο νὰ τὰ παρουσιάσουμε ἀκέρια· τὸ κάτω κάτω καὶ ὀλόκληρα ἂν τὰ ἔχουμε θὰ ἀποτελοῦν ἓνα ἐλάχιστο ποσοστὸ μέσα σὲ μέγιστο ἀριθμὸ ἀνεκδότων ἐπιστολῶν τοῦ ἴδιου τύπου.

2. Τὸ ἀπόγραφο εἶναι ἀχρονολόγητο· πολλὰ ὅμως ἔσωτερικὰ καὶ ἔξωτερικὰ τεκμήρια ὀδηγοῦν στὸ βέβαιο συμπέρασμα πὼς ἔγινε τὸ 1857, ἐξαφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ὅλη ἡ μακρὰ σειρά τῶν τετραστίχων με τὴν ὁποία ἀρχίζει, εἶναι τοῦ Μπαίρον. Ἡ φράση ποὺ παρεμβάλλεται στὸν στίχο 58 εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, τοῦ Στράνη. Γιὰ τὴν εὐκολία τοῦ ἀναγνώστη σημειῶνω ἔδῳ ὅτι οἱ παραπομπὲς τίς ὁποῖες βάζει ὁ Στράνης μεταγράφοντας τὸν Μπαίρον γίνονται στὴν ἔκδοση Ροσσολίμου· στὸ τελευταῖο ἀπόσπασμα (ποὺ τὸ χαρακτηρίζει με τὸ γράμμα ε) δὲν ἔχει βάλει παραπομπή, ἀλλὰ με διαδοχικὰ ἀναγωγὰς ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ Δε Βιάζη (Ἀπὸ τ' ἀνεκδοτὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ, π. Πινακοθήκη, ΚΔ', 1924, 1-3) στὴν ἔκδοση Πολυλά καὶ ἀπὸ ἐκείνην στὴν ἔκδοση Ροσσολίμου, καταλήγει κανεὶς νὰ τὸ ἐντάξει ἀνάμεσα στὶς στροφὰς Ροσσολίμου 70 καὶ 71. Στὸ ἀντίγραφο τοῦ δευτέρου ποιήματος, στ. 62 καὶ 64, οἱ λέξεις τὸ φύσημα καὶ ἐνός εἶναι γραμμένες ἐπάνω ἀπὸ τίς ἀντίστοιχες γλυκόπινο καὶ δροσά(το)· φανερό ὅτι ὁ Στράνης μετέφερε με φωτογραφικὴ ἀκρίβεια τὴν μορφή τοῦ χειρογράφου, ὅπου ὁ ποιητὴς εἶχε δοκιμάσει νὰ διορθώσει τὴν ἀρχικὴ—καὶ καθιερωμένη πιά σήμερα—μορφή. Ἡ ὀρθογραφία τῶν ἐλληνικῶν κειμένων ἐξομαλύνθηκε· ὁ Στράνης κάνει μερικὰ λάθη καὶ ἀβλεψίες.

ἀκριβῶς τὸν χαρακτήρα ἔχουν οἱ στίχοι ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ. Ὑστερα, προκειμένου γιὰ ἕναν ποιητὴ, ποὺ ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν τύχη τῆς παιδείας μας, μᾶς χρειάζεται ὄχι μόνον νὰ γνωρίσουμε ποιὸς εἶταν, ἀλλὰ ἐξίσου, ἀν ὄχι καὶ περισσότερο, πῶς τὸν εἶδαν οἱ ἄλλοι· σὲ τοῦτο μποροῦν νὰ συντελέσουν τὰ γράμματα τῶν φίλων καὶ τῶν θαυμαστῶν του ὅσα ἀνακοινώνονται ἐδῶ.

Ὅλα τὰ κείμενα ποὺ ἀκολουθοῦν θρῖσκονται στὴν Βενετία. Ἀκριβέστερες ἐνδείξεις δίνω στὶς σημειώσεις τῶν σχολίων μου· ἀπὸ τὴν θέση ὅμως αὐτὴν θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω τὴν Καθηγήτρια Σοφία Ἀντωνιάδη καὶ τὸν Dott. G. Ferrari γιὰ τίς πολλὲς διευκολύνσεις τίς ὁποῖες μοῦ προσέφεραν στὶς ἀντίστοιχες ἀναζητήσεις μου.

Α'

α' Παροησιάζονται εἰς τὴν φύσιν
κάποια πνεύματα ὑψηλὰ
ἔπου ἔχε ὁ Ἀθάνατος ἐνδύσει
μ' ἀπειρὴ φωτοχυσία :

5 Καὶ τόσο ἐνδοξα κινουῦνε
μὲς τὰ κτίσματα τῆς γῆς,
ποὺ τὸ θαῦμα μαρτυροῦνε
τῆς ἀγνώριστης Ἀρχῆς.

10 Τέτοιο τό ἔχε ὁ Μπαίρον κι ὄντας
νέος τὸν κόσμον βιαστικὰ
ἐπερπάταε μελετῶντας
καὶ δὲν ἔβρισκε ἡσυχία.

15 Μόν' τῆς Πλάσεως ἐθωροῦσε
γύρω του ταῖς εὐμορφιαῖς
κι ἐκεῖνος ποὺ ἐκρυφαγοικοῦσε
ἀνταπόκρισιν μὲ αὐταῖς (ἀκολ. στρ. 13η)

β' Νά : τοὺς Ἕλληνας ἀνάφτει
θανάτου ἐνδοξον τιμὴ :
φλόγα μάχης παντοῦ ἀστράφτει,
20 καὶ ἡ γυναῖκα [.]

Τὰ στολίδια, τὸν κενθρέφτη
καὶ ἀπὸ κάτω ἀπ' τὸ βυζὶ
ζώνεται ἄρματα καὶ πέφτει
στὴν καρπούρα : ἄ! πάμε ἐκεῖ (ἀκολ. στρ. 35η)

- 25 γ' Μπροστοπάταε και σου στέρνει
τόσο ώραϊον χαιρετισμό
πού δποιο μάτι ξαναγέρνει
στενεμένο απ' τόν άχό,
- 30 Για νά σέ ξανακοιτάξη
άναπάντεχα θωρεϊ
τήν δομφαία σου νά πετάξη
περισσότερη άστραπή (άκολ. στρ. 37η)
- 35 δ' Μ' ένα φόρεμα ύφασμένο
άπ' τήν Μεγαλοψυχία
και σιά αίματα βαμμένο
των τυράννων τά σκληρά (άκολ. στρ. 38η)
- 40 η' Προθνμότατος ό φίλος
της Έλλάδος προχωρεϊ
και τόν έκανεν ό ζήλος
νά πιστεύη πώς άργεϊ
- Ό καθένας τόν κοιτάει
σιωπηλός και δέν βολεϊ
για τό τέλος όπου πάει
φωνή ένάντια ν' άκουσθῆ (άκολ. στρ. 43η)
- 45 θ' Έως τήν ώρα όπου τοῦ Πλάνου
ή Έΰα άκούωντας τήν βουλή
τούς έτράβουνε έδῶ πάνου
για νά θλίψουν τήν ζωή (άκολ. στρ. 45η)
- 50 ε' Η επίταλοφη τήν κράζει
και αύτή πάει σπουδακτικά:
σάν βασίλισσα προστάζει
μές τούς λόφους τούς έπίτα
- 55 Όθεν στέρνει μία φοβέρα
στήν Άσία με τό σπαθι
πού ξελάμπει ως εκεί πέρα
και όπου άλάφιασμα σκορπεϊ [άκολ. στρ. 71η]
-

Qui v'è una lacuna nelle mie lettere e riprendono soltanto
alla strofa 109a

60 Ὅταν στής νυκτός τὰ βάρη,
sino alla strofa 120.

τὸ φύσημα
Ἦσαν γλυκόπνοο
ἐνός
65 δροσάτο ἀεράκι
μέσα σὲ ἀνθότοπο,
κειὸ τὸ παιδάκι
τὴν ὕστερη ἔβγαλε
ἰναπνοή·

70 Καὶ ἡ ψυχούλα του
εἰς τὸν ἀέρα
γλήγορα ἀνέβαινε
πρὸς τὸν αἰθέρα
ὡς λιανοτρέμουλη
75 σπίθα μικρή.

Ὅλα τὴν κράζανε,
ὄλα τ' ἀστέρια,
καὶ ἐκείνη ἐξάπλωνε
80 δειλὴ τὰ χέρια
διατὶ δὲν ἤξευρε
σὲ ποῖο νὰ μπῆ·

Ἄλλὰ νά, τοῦ ἔδωσε
ἓνα ἀγγελάκι
τὸ φιλλὶ ἀθάνατο
85 στὸ μαγουλάκι
πὸν ξάφνον ἐξέλαμψε
ὡς τὴν αὐγή.

Νὰ μία βοσκούλα στὸ βουνό, πὸν κάθεται καὶ κλαίει
καὶ τὰ παράπονα ἢ σπηλιὰ γλυκὰ τὰ ματαλέει :

90 Ἐπὲς μοῦ ἀπέθανε ὁ βοσκὸς καὶ τέσσαροι εἰς τὸν ὦμο
μοῦ τὸν ἐπῆραν τέσσαροι στὸν ὕστερόν του δρόμο.
Βραχνόφωνα ὁ καλόγηρος ἀνάδευε τὰ χεῖλα,
τοῦ νεκροκρέβατου συχνὰ ἐτρούζανε τὰ ξύλα!
Θυμοῦμαι πὸν ἐκαθόμαστε ἀντάμα ἐκεῖ στὴ βρύση :

95 ποῖος ἀπὸ μᾶς ἐλέγαμε, περσότερο θὰ ζήσει;
Καὶ λέγοντα : ποῖος ἀπὸ μᾶς περσότερο θὰ ζήσει :
Ἔφθυς κατ' ἐμᾶς ἐβούησε φρικτὰ τὸ κυπαρίσι.
Τότες ὁ ἡγαπημένος μου ἐστέναξε ἀπ' τὰ στήθη
καὶ τοῦ ἴπα, τι ἔχεις στὴν καρδιά; κ' ἐκεῖος δὲ μ' ἀποκρίθη.

100 Δυστυχισμένη συμφορὰ πὸν τὸ χαρούμενο ἀνθι

τῆς νιότης μου τῆς τρυφερῆς ὀγλήγορα ἐμαράνθη!
 ὦ θάνατε, λυπήσου με, λυπήσου με καὶ φθάσε,
 ἔν' ἀναστéναγμα γλυκὸ μοῦ φαίνεται πὼς θά 'σαι!
 Μοῦ 'πανε πὼς μεσάνυκτα σὲ βάνουνε 'σ τὸ μνήμα
 105 καὶ τοοῦ δόσα τὸ ροῦχο μου γιὰ τὸ στερνό σου ἐνδύμα.
 Φωνάζω, σκούζω δυνετὰ στὸν τάφο σου γειρμένη
 μὰ δὲν ἀκοῦνε ταις φωναῖς στὸν τάφο οἱ πεθαμένοι!
 Κεῖνοι ποὺ θὰ μὲ θάψουνε, ἀκόμη ἂν μ' ἀγαποῦνε,
 ἄς βάλουνε τὰ χέρια μας νεκρὰ ν' ἀγκαλιαστοῦνε.

B'

Φεύγοντας ὁ Α. Στράνης ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο στὰ 1825, ἀπεκρίμαζε
 βαθύτατο καὶ ἔλλογο θαυμασμό πρὸς τὸν ποιητὴ. Κατὰ τέσσερα ἔτη
 περίπου πρεσβύτερός του, ἔειχε σταθεῖ ἕνας ἀπὸ τοὺς φίλους, ἴσως ὁ
 πρῶτος, ποὺ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς τοῦ Σολωμοῦ τοῦ ἐκαθαρό-
 γραφαν τοὺς στίχους του⁴ καὶ τὸν ἐδοθηοῦσαν στὴν συγγραφικὴ του

3. Γιὰ τὴν γέννησή του, στοιχεῖα καὶ πηγές δίνει ὁ Α. Πολίτης, π. 'Αγ-
 γλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση, Δ', 1949, 154, σημ. 8 : 2 Ἰουλίου 1794. Γιὰ τὸν
 θάνατό του παρέχει πληροφορίες τὸ Βιβλίο Θανάτων στὴν Κοινότητα Βενετίας :
 «Venezia, 9 Marzo 1866. Strani, Lodovico del fu Samuele e della fu N. N.,
 nativo di Zante, dell' età di anni 72, di condizione possidente, domiciliato a
 Venezia, celibe, cessò di vivere ieri 8 Marzo corrente, e domani verrà sepol-
 to in cimitero a san Cristoforo». Ὁ Α. Πολίτης ταυτίζει τὸν δικό μας Στράνη
 μὲ τὸν συνονόματό του ὑποπρόξενο τῆς Σουηδίας στὴν Πάτρα· θὰ εἶχα μάλλον
 τὴν τάση νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν Κ. Ν. Τριανταφύλλου (Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν
 Πατρῶν, Πάτρα 1959, στήν λ.), καὶ νὰ τοὺς διχάσω : ἡ διαφορὰ ἡλικίας μοι-
 ἀζει νὰ τὸ ἀπαιτεῖ. Ἄλλο μικρὸ πρόβλημα, γιὰ μένα τουλάχιστον, εἶναι ἡ συγ-
 γένεια μὲ τὸν Σολωμό· δὲν ἐβρῆκα σὲ παλαιότερη βιβλιογραφία νὰ ὀνοματίζε-
 ται θεῖος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ὅπως ἀναγράφεται σὲ μεταγενέστερα μελε-
 τήματα. Στενὴ σχέση, πάντως· κιόλας ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος ὑπεστήριξε ὅτι
 ἀπέδειξε ἀργότερα ὁ Αἰνός Πολίτης, πὼς ὁ Στράνης δὲν ἀπέκλειψε τὰ σονέτα
 τὰ ὁποῖα ἐξέδωσε στὰ 1822, ἀλλὰ πὼς τοῦτο ἔγινε μὲ τὴν συγκατάθεση τοῦ
 Σολωμοῦ. Πολὺ χλωμὰ περνάει μέσα ἀπὸ τὰ γράμματά μας ἡ εὐγενικὴ αὐτὴ
 μορφή· ὡς κι ὁ θάνατός του ἔμεινε ἀπαρατήρητος στὴν πατρίδα του τὴν Ζά-
 κυνθο, καί, οὐσιαστικά, ἔγινε γνωστός ἀπὸ μόνη τὴν ἀβέβαιη μνεία τὴν ὁποία
 κἀνει ὁ Βελοῦδης στὴν ἐκδοσὴ τῆς Ὠδῆς (βλ. σχετικὰ π. Κορίννα Ζακύνθου,
 Ἰστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν, Α' τεύχος, σελ. 1877, β' σελ. ἐξωφ.).

4. Ἀπὸ τὴν ἐνυπόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Στράνη, τὴν ὁποία δημοσιεύω
 ἐδῶ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ αὐτόγραφα τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ, τὰ ὁποῖα σώ-
 ζονται στὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας, σὲ ἀντιβολὴ μὲ τίς φωτοτυπίες ποὺ ἔχουν
 δημοσιευθεῖ στοῦ Κ. Καιροφύλα, Σολωμοῦ Ἀνεκδότα ἔργα (Ἀθήνα, 1927, ἀνά-
 μεσα στίς σσ 148 καὶ 149), βεβαιωνόμεστε ὅτι τὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὸ Ποίημα
 στὸν Μπαίρον τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Καιροφύλα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν

έργασία. Ένα από τὰ χαρακτηριστικά τοῦ Σολωμοῦ ποῦ δὲν πρέπει νὰ μείνει ἀπαρτήρητο, εἶναι ποῦ ἐγέννησε γύρω του πολλές, θερμές, καὶ πιστὲς φιλίες.

Μαζὶ του ὁμῶς ἐπαιρνε, ὑλοποιημένη ἐκφραση τοῦ θαυμασμοῦ του, ἀντίγραφα ἀπὸ ἀρκετὰ σολωμικὰ ποιητικὰ ἔργα. Τὸ ὅτι, στὸν θάνατο τοῦ Σολωμοῦ, τριάντα τόσα χρόνια ἀργότερα, ἐξακολουθοῦσε νὰ τὰ ἔχει ὁ Στράνης κοντὰ του, ἔτοιμα, φανερῶνει τὴν ἀφοσίωση τὴν ὁποία ἔτρεφε πρὸς τὸν ποιητὴ. Ἡ ἐντύπωσή μου, ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περνάει τὸ ὄνομα τοῦ Στράνη μέσα ἀπὸ τὴν ἐκδοση Πολυλά, εἶναι ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο θαυμαστῶν τοῦ Σολωμοῦ, ἢ καὶ, πιδ γενικά, τοῦ σολωμικοῦ κύκλου τῆς Κερκύρας μὲ τὸν Στράνη δὲν εἶταν καλές. Ἴσως καὶ μὲ τὸν ποιητὴ τὸν ἴδιο νὰ μὴν εἶχε πλέον ἀμεσες ἐπαφές ὁ παλιὸς του φίλος: χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει μνεῖα ἀλληλογραφίας τους, καὶ ὅτι ὁ Στράνης στὸ γράμμα του—1857—ποῦ ἀνακοινῶνεται πιδ κάτω, μνημονεύει τίς πρὶν ἀπὸ τὸν χρόνο τοῦ χωρισμοῦ τους, 1825, σχέσεις τους.

Ὡστόσο, στὰ 1857 ἀκριβῶς, ἔφθανε στὴν Βενετία ἡ εἰδηση γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ. Λίγους μῆνες ἀργότερα ἐβγαίνει ἡ πρώτη συλλογὴ τῶν ποιημάτων του, στὴν Ζάκυνθο, ἡ συλλογὴ τοῦ Ροσσολίμου. Τὸν Ἰούνιο δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀκόμη πολὺ κυκλοφορήσει στὴν Κέρκυρα· ἔτσι γράφει ὁ Ι. Βερβιτσιώτης⁶ στὸν Σπύρο Βελοῦδη στίς 3 15

Στράνη. Τὰ σχετικὰ βλ. στοῦ Καιροφύλα, ἔ. ἀ., σ. 144. Δὲν νομίζω ἄσκοπο νὰ προσθέσω ἐδῶ ὅτι τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο ποῦ εἶχε ἀνακοινωθεῖ ἀπὸ τὸν Δε Βιάζη (ἔ. ἀ., σ. 2), μὰ ὁ Καιροφύλας παρεσιώπησε τὴν πληροφορία, καθὼς καὶ ἄλλες ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀφειλὴ του πρὸς τὴν σημαντικὴ αὐτὴν ἀνακοίνωση τοῦ Δε Βιάζη· αὐτὰ γιὰ νὰ ἀπονέμουμε *sum cuique*. Τὸ χειρόγραφο τετράδιο ποιημάτων στὸ «Εὔρημα Κονόμου» τῆς ΕΒΕ, φαίνεται νὰ εἶναι ἀπὸ ἄλλο χέρι.

5. Ἡ σημείωση τῆς Πανδώρας σχετικὰ μὲ τὴν δημοσίευση τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ ἀναφέρεται κατηγορηματικὰ στὸν Στράνη: «Ἐστάλησαν παρὰ τοῦ οἰκειοτάτου φίλου τοῦ ποιητοῦ Κ. Δ. Στράνη, διὰ τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ Κ. Σπυρ. Βελοῦδου». Ἀντίθετα, στὴν ἐκδοση Πολυλά ὁ λόγος εἶναι, στὴν ἀντίστοιχη θέση, μόνο γιὰ τὴν Πανδώρα. Τὸ ὄνομα τοῦ Στράνη, στὴν ἐκδοση Πολυλά, περνάει μία φορὰ στὸν τίτλο τοῦ ποιήματος Πρὸς τὸν Κύριον Λοδοβίκον Στράνην (σ. 184), ἀπὸ ὅπου μία παραπομπὴ μᾶς στέλνει σὲ σχετικὴ σημείωση (σ. 218): «Ἀνέκδοτο, τὸ ὁποῖον χρεωστεῖται εἰς τὸν ζῆλον ἐνὸς φίλου τοῦ ποιητῆ». Διασταυρώνοντας τίς σχετικὰς εἰδήσεις, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ ποίημα ἐβγήκε ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Γ. Δε Ρώσση. (Βλ. καὶ Α. Πολίτη, ἔ. ἀ., σ. 155, σημ. 14). Μνεῖα ἄλλη τοῦ Στράνη γίνεται μόνο ἀπὸ τὸν Κουαρτάνο (σ. 354). Ἀπὸ τὴν μεριά, πάλι, τῆς Πανδώρας, δυστυχῶς τὰ χαρτιά τοῦ Νικολάου Δραγούμη, τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ κοιτάξει ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν γιὰ μένα ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης, δὲν ἔδωσαν τίποτε σχετικὸ.

6. Ὁ Ι. Βερβιτσιώτης εἶναι λόγιος τῆς Κερκύρας: (1826-1892) σύμφωνα

Ἰουνίου, ἴσως μάλιστα ἀπαντώντας σὲ κανένα ἐρώτημα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ: 7

... *Tà γνωστὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ io non ho letto; mi si assicura però che ἡ περὶ ἧς ἔ λόγος ἔκδοσις γέμει σημαντικῶν σφαλμάτων...*

*Ακολουθεῖ δεύτερο γράμμα τοῦ Βερβιτσιώτη, ἴσως χαμένο, καὶ ἔρχεται ὕστερα ἢ ἀπάντηση τοῦ Βελοῦδη στὰ δύο μαζί, χρονολογημένη ἀπὸ 8 Ἰουλίου (φυσικὰ S. N.)⁸:

8 Luglio 1857

Mio caro Vervizziotti

Le carissime tue de' 3/15 e 24 Giugno p^o m. mi fecero assai lieto e nella prima ho ammirato la bella veduta di Corfù egregiamente fatta. Grazie, mio caro Gio [vanni,] e de' giornali e delle favorite mi notizie. E di che mai non devo ringraziarti? Ho letto con mio gran piacere il tuo bell' articolo sul Nannucci. Io non dubito che l'avrai mandato a Firenze affinché sia riportato dallo S p e t t a t o r e, o da qualche altro giornale. Le poesie dal Solo-

μὲ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ συγκεντρώσει γιὰ μένα ὁ κ. Κ. Δαφνῆς. Ἐστάθηκε ἀφοσιωμένος φίλος τοῦ Μουστοξύδη, τοῦ ὁποῖου μετέφρασε στὴν γλῶσσα μας δύο, τουλάχιστον, ἐργασίες. Περιέσωσε μία προφορική γνώμη τοῦ Σολωμοῦ γιὰ ἓνα ἔργο τοῦ Μουστοξύδη, ἡ ὁποία δὲν ξέρομε τί ἀκριβῶς νόημα εἶχε. (Βλ. *Αἰσώπου βίος, συγγραφεὶς ὑπὸ Ἀνδρέου Μουστοξύδου, ἐξελλημισθεὶς δὲ ὑπὸ Ἰωάννου Βερβιτσιώτου, Κέρκυρα 1857, σελ. [α']*). Πάντως ἡ γλῶσσα του ἀπέχει, συνειδητὰ, πολὺ ἀπὸ τὴν γλῶσσα τοῦ Σολωμοῦ: «Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ λεκτικόν, ἐπρωτίμησα τὸ ὑπὸ τοῦ πλείστου μέρους τῶν λογίων τοῦ Ἔθνους παραδεγεμένον». (*Ἐκθεσις τῶν γεγονότων... τῆς Πάγκας, Κέρκυρα 1851, 8'*).

7. Τὸ γράμμα βρίσκεται στὰ χαρτιά τοῦ Ι. Βελοῦδη στὴν Μαρκιανή, κιβώτιο D

8. Τὸ γράμμα τοῦ Βελοῦδη εἶναι σχέδιο, μέσα στὰ χαρτιά του στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας, Ἀρχεῖο ἀρ. 63. Γιὰ νὰ τὸ καταλάβει κανεὶς, χρησιμο εἶναι νὰ ἔχει ὑπόψη του ὅτι τὸ ἐπιστολόχαρτο τοῦ Βερβιτσιώτη εἶχε ἐπάνω μία βινιέτα τῆς Κερκύρας. Ὁ Βικέντιος Nannucci εἶναι ἰταλὸς λόγιος (1787-1857), ποῦ ἔζησε στὰ Ἑπτάνησα. Ἔργα του βλ. στὴν Β. Ι. καὶ στὴν Βιβλιογραφία Γκίνη - Μέξα γιὰ ἄλλες πληροφορίες, βλ. Carlo Fratti, *Dizionario Bio-bibliografico*, 1933, σ. 403. Τὸν συναντῶ καὶ σὲ μερικὰ ἑλληνικὰ δημοσιεύματα, στὸν Λασκαράτο (*Ἀπαντα*, Β' 365, 377, 410, Γ' 220), στοῦ κ. Φ. Μπουμπουλίδη *Τὰ Ἀντὰ ἔγγραφα τῆς Βιβλιοθήκης Λοβέρδου* τὸ μελέτημα τοῦ *Δε Βιάζη γι'* αὐτόν, *Κόσμος Σμύρνης*, Δ', 1912, φ. 74, δὲν τὸ ἔχω ἰδεῖ. Ὁ Βελοῦδης, τὴν ὥρα ποῦ ἐσχεδιάζε τὴν ἐπιστολή του δὲν εἶχε πρόχειρο τὸ ὄνομα τοῦ Ροσόλιμου, καὶ ἀφῆσε θέση λευκή. Τὸ γράμμα συνεχίζει μὲ θέματα ἀσχετα.

mos publicate del [.] e vero γέμουσι σφαλάτων d'ogni specie. Con l'amico Strani che tien copia di alcune poesie avute dal Solomos, abbiamo notato in margine alcuni sbagli. Avendo dallo stesso amico ottenuta per favore la copia d'alcune brevi poesie inedite del Solomos l'ho tosto mandate alla Pandora, affinché [sia] publicate nel primo fascicolo che uscirà.

Ἀπὸ τὸ γράμμα αὐτὸ μαθαίνουμε μερικὲς λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τὰ χαρτιά τοῦ Στράνη καὶ μὲ τὴν δημοσίευση τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ στὴν Πανδώρα, τοῦ ἰδίου πάντοτε χρόνου· τὶς διασταυρώνω μὲ εἰδήσεις ποὺ ἔρχονται ἀπ' ἄλλου. Τὰ χαρτιά περιεῖχαν πάντως τουλάχιστον ἓνα ἀπὸ τὰ ποιήματα ὅσα ὑπάρχουν στὴν συλλογὴ Ροσολίμου, δηλαδὴ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἐμπῆκαν στὴν Πανδώρα. Ὁ Στράνης, εἴτε ἐξαφορμῆς τῆς τελευταίας αὐτῆς, εἴτε ἐξαφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Σολωμοῦ, παρέδωσε στὸν Βελούδη: 1) ἓνα τετρασέλιδο ποὺ ἔμεινε μέσα στὰ χαρτιά τοῦ Βελούδη, ὅπου ἔχει μεταγράψει στροφές ἀπὸ μιὰ παλαιότερη παραλλαγὴ τοῦ Λόρδ Μπάιρον, οἱ ὁποῖες δηλαδὴ, λείπουν ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ροσολίμου, καὶ δύο ἄλλα ποιήματα, τὴν *Ψυχούλα* καὶ τὸν *Θάνατο τοῦ Βοσκοῦ* (ἢ *Βοσκούλα*), καὶ 2) τὰ ὑπόλοιπα ποιήματα τῆς Πανδώρας⁹. Ἀπὸ τὸ φύλλο ποὺ ἔμεινε στὰ χέρια τοῦ Βελούδη ἔγινε

9. Ἄς σημειώσω ὅτι ὁ Στράνης εἶχε στὰ χέρια του καὶ ἄλλα ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπέρασαν στοὺς ἀδελφούς Βελούδη. Ἔτσι καὶ ἡ *Ode per prima messa*, μὲ τὸν ἄλλον, ὑποθέτω παλαιότερο, τίτλο τῆς, *Ode per messa novella*, τὴν ὁποία ἐξέδωσε ὁ Ι. Βελούδης, προέρχεται κι ἐκεῖνη ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Στράνη, ὁ ὁποῖος τὴν ἔδωσε στὸν Βελούδη, κι αὐτὴν τὸ 1857. Ἐπειδὴ ἡ ἔκδοση δὲν εἶναι ὅσο θὰ ἔπρεπε γνωστὴ, στὴν Ἑλλάδα, παρέχω ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα βιβλιογραφικὰ καὶ φιλολογικὰ στοιχεῖα γι' αὐτὴν: «*Nozze Rossi-Bozzoti*», Βιτσέντζα, 1877 (Μαρκιανὴ Βιβλιοθ. Misc. C 5088)· ἡ ὠδὴ, χωρισμένη σὲ ὀκτάστιχες στροφές, πιάνει 6 σελίδες. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν προέλευσὴ τῆς κλπ. βρίσκονται σὲ ἓνα σύντομο εἰσαγωγικὸ σημείωμα τοῦ Βελούδη· στὸ τέλος ὑπάρχει ἓνα, ἐπίσης σύντομο, βιογραφικὸ σημείωμα γιὰ τὸν Σολωμό, παρμένο ἀπὸ παλαιότερη ἐργασία τοῦ Σπ. Βελούδη. Τὸ κείμενο πλησιάζει πρὸς τὴν μορφή τὴν ὁποία ἔχει παρουσιάσει ὁ Δε Βιάζης στὴν ἔκδοσή του, σὲ βαθμὸ τέτοιο ὥστε νὰ εἶναι πιθανὸ νὰ τὴν ἔκανε στηριγμένος στὴν δημοσίευση αὐτὴν. Συγκριτικὰ μὲ τὴν ἔκδοση Πολίτη σημειώνω: 23 *che ἀντὶ di*, 39 *sanguinoso campo ἀντὶ campo sanguinoso*, 65 *qua ἀντὶ qual*, 74 *narravano ἀντὶ narrarono*, 78 *lo ἀντὶ l'*, 84 *solio* (γραφὴ τοῦ Δε Βιάζη, τὴν ὁποία ἀποδέχεται ὁ Λίνος Πολίτης), 96 *de' ἀντὶ dei*, 97 *sul ἀντὶ nel*. Βλ. σχετικὰ καί: Γεράσιμος Σπαταλάς, *Τὰ νεανικὰ ἰταλικὰ ποιήματα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ*, 1936, σσ 16)17. Προσθέτω ὅτι ὁ Ι. Βελούδης ἐδοκίμασε νὰ μεταφράσει ἑλληνικὰ τὴν *ode*· ἡ δοκιμὴ βρίσκεται στὰ χαρτιά του, στὴν Μαρκιανή, κιβ. ἀρ. Β. Ἐκεῖ ἡ χρονολογία 17-VI-1857. Ἄγνωστο τί ἀπέγιναν τὰ χαρτιά τοῦ Στράνη μετὰ τὸν θάνα-

ή έκδοση ἐδῶ¹⁰.

Τῆς πρώτης στροφῆς τὸ περιεχόμενο δὲν μᾶς εἶταν ἄγνωστο : ὁ Πολυλάς τὸ παραθέτει στὴν ἐκδόσή του, γράφοντας ὅτι ὑπάρχει μόνο σχεδιασμένο¹¹ μὰ καὶ ἄλλοῦ στὸ ἴδιο ποίημα ἔχουμε ἀνέκδοτες μορφές στίχων¹². Οἱ παραλλαγές στὸ ποίημα 'Η Ψυχούλα, τοῦτο μᾶς διδάσκουν: ὅτι ὁ ποιητής δὲν εἶταν ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν γνωστή μας

τότου· οἱ σχετικὲς μὲ τὸ ἀρχεῖο του πληροφορίες τοῦ κ. Ντίνου Κονόμου εἶναι ἀντιφατικὲς (βλ. 'Ἑπτανησιακὰ Φύλλα, περίοδος Γ', 1957, 56, σὲ συσχέτιση μὲ αὐτ. 74, 100]1) καὶ δὲν ξεκαθαρίζουν ἂν τὸ ἀρχεῖο ξεπερνοῦσε τὰ 1825 ἢ ἔφθανε μόνο ὡς ἐκεῖνον τὸν χρόνο—ἂν, δηλαδὴ, εἶναι χαρτιά πού ἔμειναν στὴν Ζάκυνθο ὅταν ἔφυγε ὁ Στράνης (βλ. πιδ κάτω σημ. 17) ἢ ἂν εἶναι χαρτιά πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴν Βενετία μετὰ τὸν θάνατό του· τὸ πρῶτο φαίνεται πιδ πιθανό. Ἐδῶ, φυσικὰ, ὁ λόγος δὲν εἶναι γιὰ τὰ ὀλίγα ἢ πολλὰ χαρτιά ἐκεῖνα, πού ἐχάθηκαν μὲ τοὺς σεισμούς τοῦ 1953, ἀλλὰ γιὰ τὶς πιθανότητες πού θὰ ὑπῆρχαν ἀκόμη σήμερα, νὰ βρεθοῦν τὰ κατάλοιπα τοῦ Στράνη, στὴν Βενετία ἢ ἄλλοῦ.

10. Τὸ τετρασέλιδο ἔχει διαστάσεις, ὅταν εἶναι ξεδιπλωμένο, 0,21x0,27. Κανονικὸ χαρτὶ ἰδιωτικῆς ἀλληλογραφίας, χρῶμα κοκκαλί· σὲ ὅμοιο χαρτὶ εἶναι καὶ τὸ γράμμα τοῦ Στράνη πού δημοσιεύεται ἐδῶ.

11. Σχετικὰ μὲ τὴν πολὺ ἀπλὴ αὐτὴν, ἀλλὰ ἀδόκητα μπερδευμένη ὑπόθεση, δὲν μπορῶ νὰ διατυπώσω τὰ πράγματα καλύτερα ἀπὸ ὅ,τι τὰ διετύπωσε ὁ Λίνος Πολίτης σὲ γράμμα του πρὸς ἐμένα, τῆς 20-X-1960: «Κακῶς ὁ Πολυλάς χαρακτηρίζει σχεδιασμένη τὴ στροφή αὐτή, τὸ ἴδιο λάθος καὶ ὁ Καιροφύλας ('160, '139) καὶ ἐγὼ (σελ. 339). Πρόκειται γιὰ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο. Στὸ χφ. Ζακύνθου 10, πού περιέχει τὸ πρῶτο σχεδιάσμα τοῦ Μπαίρον, τὸ ἀρχαιότερο χφ. (Πολίτης σελ. 338, καὶ 337, 1), ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ σελίδα τὸ κείμενο καὶ ἀπὸ τὴ δεξιὰ ἡ μετάφραση (ἔξι στροφές σὲ κάθε σελίδα). Στὸ πρῶτο αὐτὸ χφ. ἀκολουθοῦσαν, μετὰ τὴν στρ. 5, ἄλλες 4 (διαγεγραμμένες τώρα)· ἀλλὰ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ κειμένου λείπει· ἔτσι λείπει τὸ πρωτότυπο τῶν στροφῶν 1-6, γραμμμένο στὸ V^ο τοῦ φύλλου, ἔμεινε ὅμως στὸ R^ο τοῦ ἐπόμενου (2ου) φύλλου ἢ μετάφραση τῶν ἰδίων στροφῶν. Ἔτσι ἔχουμε στὸ R^ο αὐτὸ τὴ μετάφραση τῶν στρ. 1-5 τοῦ κειμένου Πολυλά, καὶ στὸ τέλος μετάφραση τῆς 6ης—αὐτῆς βρῆκες τώρα τὸ πρωτότυπο. Τῆς 7ης ἀρχικῆς στροφῆς (πού περιέχεται στὸ V^ο τοῦ 2ου φύλλου) ὑπάρχει τὸ πρωτότυπο—βλ. σελ. 339 Πολίτης: *Γέμιο τόχε ὁ Μπαίρον* κτλ.—Τὴν μετάφραση ὀλόκληρη βλ. στὴν ὑποσημ. τῆς ἴδιας σελίδας—ἀπὸ τὸν Καιροφύλα—ἐλάχιστα λάθη, γρ.: *si monono, oprato, lo mondo, che si sentiva Quelle...* Σημειῶνω μοναχὰ ὅτι καὶ ὁ Δε Βιάζης, (ἔ. ἀ.) πρὶν, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Καιροφύλα, μᾶς ἔδωσε τοῦ ἴδιου τετράστιχου τὴν ἰταλικὴ μετάφραση. Ὅσο γιὰ τὶς ὑποθέσεις τὶς ὁποῖες κάνει ὁ τελευταῖος ἀναφορικὰ μὲ τὴν μετάφραση αὐτὴν, τὴν ὁποία θεωρεῖ προγενέστερη τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, (*Ἀνέκδοτα ἔργα*, 160), δὲν εὐσταθοῦσαν πιδ οὔτε ὅταν τὶς ἔγραφε.

12. Βλ. σ. 25 κέ.

μορφή, και έκανε απόπειρες για να τὸ βελτιώσει. Ἄς προστεθεῖ, λοιπόν, και ἕνα ἀκόμη τεκμήριο για τὴν ἀδιάκοπη ἔφεση τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὴν τελείωση τῆς μορφῆς τῶν ἔργων του. Τέλος οἱ παραλλαγές τῆς Βοσκοῦλας, χωρὶς νὰ φέρουν τίποτα καινούριο, ἐνισχύουν μὲ ἕνα ἀκόμη ἀπόγραφο τὶς παραλλαγές τὶς ὁποῖες ἀπέριψε ὁ Πολυλάς.¹³

Ὅμως, ὥσπου νὰ στείλει τὸ γράμμα του πρὸς τὸν Βερβιτσιώτη, ἀν ὄχι και πρὶν, ὁ Βελοῦδης εἶχε μάθει ὅτι μερικοὶ οἰκετοὶ τοῦ ποιητῆ, τοὺς ὁποῖους προφανῶς θὰ εἶχε συμβουλευθεῖ ὁ Δραγούμης, ἀθετοῦσαν τὰ ποιήματα πρὸς προορίζονταν για τὴν Πανδώρα. Τὴν πληροφορία ἀνεκοίνωσε στὸν Στράνη, προφορικὰ βέβαια, πρὸς ἀπανταεὶ σ' αὐτὴν μὲ ἕνα γράμμα του, προροισμένο, χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ λάβει κάποια δημοσιότητα: «Potete con tutta sicurezza valervi come vi piace di questo mio attestato» τὸ γράμμα εἶναι χρονολογημένο 10 Ἰουλίου 1857, φυσικὰ κατὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο, πάντοτε:¹⁴

Amico carissimo

Vedo con estrema mia sorpresa che da taluni non solo venga messa in dubbio, ma sia assolutamente negata l'autenticità de' componimenti poetici di Dion. Solomos de quali vi ho dato copia, cioè la traduzione di parte delle due Canzonette del Metastasio sulla primavera e l'estate, l'ode della pastorella Νὰ μία βοσκούλα στὸ βουνό, *i versi sul bambino; Πλέον δὲν ἔρχομαι σ' τὸ βρέφος ed altri ch' io or non mi ricordo. Quei così dotti amici e famigliarissimi del Solomos mostrano con ciò di non conoscere nemeno il suo stile che salta subito all' occhio anche ai meno pratici, e che*

13. Ἀπὸ τὶς παραλλαγές αὐτές, οἱ δύο δὲν εἶναι ἀποφασιστικές· ἡ τρίτη ὁμως, πρὸς ἔδῳ (και στὴν Πανδώρα, φυσικὰ) δίνει τὸ σχῆμα τῆς ἀποστροφῆς (σὲ βάζουσε, κλπ) εἶναι πολὺ πρὸς δραματικὴ πρὸς τὴν ἔκδοση Πολυλά. Βλ. σχετικὰ ἔδῳ και στὴν σημείωσή μου ἀρ 16. Για τὸ ποίημα τοῦτο, θὰ εἶχα νὰ προσθέσω ὅτι, ὅσο και ἀν ἡ ἀπόλυτη χρονολογικὴ τάξη εἶναι ἀνέφικτη σ' αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ, ὀρθὰ ὁ Πολυλάς ἔβαλε τὸ *Κάκιωμα* μετὰ τὴν *Βοσκούλα*, ἀφοῦ αὐτὴ μνημονεύεται στὸ *Κάκιωμα*.

14. Τὸ γράμμα βρίσκεται στὴν Μαρκιανή, στὰ χαρτιά τοῦ Βελοῦδη, κιβ. D. Ἡ ἀνάγνωση *così dotti* δὲν εἶναι βέβαιη: ἴσως *così detti*. Θαυμαστά ἀκμαία εἶναι ἡ μνήμη και ἡ αἰσθητικὴ κρίση τοῦ Στράνη ἀναφορικὰ μὲ τὸν ποιητῆ, τριάντα και περισσότερα χρόνια μετὰ τὸν χωρισμὸ τους. Ἄλλα και πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι, τόσο στὸ γράμμα αὐτὸ ὅσο και στοῦ Βερβιτσιώτη, ἡ ἀπήχηση τῆς παραχῆς και τῆς ἀνησυχίας τὶς ὁποῖες ἐπροκάλεσε στοὺς κύκλους τῶν ἑπτανησίων λογίων, ἀν ὄχι και τῶν ἀθηναίων, ὁ θάνατος τοῦ Σολωμοῦ και ἡ προσπάθεια για τὴν συγκέντρωση τῶν καταλοίπων του.

in questi pezzi è nelle forme, nelle frasi, nei termini similissimo a quello degli altri suoi componimenti.

Del resto io posso solennemente garantirvene l'autenticità nel modo più positivo ed esteso, avendo io ricevuto dall' autore medesimo prima della nostra separazione nell' anno 1825, copia di que' componimenti e di quasi tutti quelli che sono stati di poi stampati, fuori dell' Inno alla libertà, e dell' Ode per la morte d' Byron, e delle Ottavi del Lambro, che furono completati nel 1826i dopo la mia partenza da Zante. Se non bastasse questa mia dichiarazione per levare ogni dubbio, si rivolga chi ama maggiormente assertarsene, a' suoi più intimi in Zante e primo al suo fratello Co. Demetrio, che li riconosceranno e dichiareranno subito per autentici prodotti di quell' insigne ingegno.

Potete con tutta sicurezza valervi come vi piace di questo mio attestato, e gradite intanto quello della mia particolare stima ed amicizia.

L. Strani

Venezia 10 Lugo '57

Al Sigre

Spne Veludos

quì

Θὰ ἤθελα πρῶτα πρῶτα στὴν ἀνάγνωσι τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς νὰ τονίσω τὴν αἰσθητικὴ ἀντίδραση τοῦ Στράνη ἐμπρὸς στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ· ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ ποιητῆ, αὐτὸς ποὺ τὸ 1822, σὲ ἡλικία 28 ἐτῶν, ἐξέδιδε καὶ ἐπρολόγιζε τὶς Rime Improvisate, τῶρα, τριάντα πέντε χρόνια ἀργότερα, μὲ τὴν ἴδια δροσιὰ ἀναγνωρίζει τὴν λυρική ποιότητα τοῦ Σολωμοῦ, καὶ ἀπαιτεῖ νὰ τὴν ξεχωρίζουμε ἀπὸ κάθε ἄλλη παραγωγή, ἀπὸ κάθε ἄλλη μίμηση. Ποιὸς ἀμφισβήτησε τὴν γνησιότητα τῶν στίχων ὄλων αὐτῶν τοῦ ποιητῆ; Σήμερα δὲν τὸ ξέρουμε. Πάντως σημειώνουμε ὅτι τελικὰ ὄχι μόνο ὄλα αὐτὰ τὰ ποιήματα ἐμπήκαν στὴν Πανδώρα, ἀλλὰ καὶ ἔγιναν δεκτὰ λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Πολυλᾶ μέσα στὴν ἐκδοσὴ του.

Μὲ κάποια ἐπιφύλαξη καὶ κάποια θεληματικὴ ἀσάφεια: μιλώντας καὶ γι' αὐτὰ καὶ γιὰ ἄλλα μαζὶ, γράφει ὁ Πολυλᾶς ὅτι ἀπὸ αὐτὰ ὄλα «οὔτε ἶχνος εὐρίσκεται εἰς τὰ χειρόγραφα· καὶ μ' ὄλον ὅτι ἡ γνησιότης τους δὲν ἀμφισβάλλεται, δὲν εἶναι ἔμως ἐέθαιο νὰ τὰ ἔχωμε εἰς τὴν ἀληθινὴ μορφή τους κατὰ πάντα»¹⁵ Τὰ λόγια αὐτὰ ἐπιτρέπουν στὸν

15. "E. ἀ., σελ. 217. «Ἡ γνησιότης τους δὲν ἀμφισβάλλεται» θὰ ἔλεγε κα-

έκδοτη να προβεί σε μερικές διορθώσεις, στηριγμένος είτε στην μνήμη του είτε στην κριτική.¹⁶

Τέλος υπάρχει η επίσημη μαρτυρία του Στράνη: είχε λάβει τα ποιήματα από τον ίδιο τον ποιητή και δσα έδημοσιεύθηκαν στην Πανδώρα, και άλλα που έκτοτε έδημοσιεύθηκαν άλλου. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση «nostra separazione nell'anno 1825»: πιδ κάτω γράφει «la mia partenza da Zante»: δέν νομίζω οι δύο έκφράσεις να είναι ισότιμες στην συνείδησή του.¹⁷ Στά 1825 έχουμε έναν χωρισμό· μά ο χωρισμός αυτός δέν έθλόωσε την κριτική θεώρηση του Στράνη: η τελευταία κρίση του για τον ποιητή είναι εκείνη με την όποια κλείνει τδ γράμμα του, «Quell' insigne ingegno». Οι έπτανήσιοι λόγιοι ηξεραν να κρίνουν, και, συνεπώς, είχαν τδ θάρρος να χρησιμοποιούν τις λέξεις σωστά.

Κ. Θ. Δημαράς

νείς ότι άποτελεί η φράση αυτή άμεση άπόκριση στις διαμαρτυρίες του Στράνη.

16. Οι διορθώσεις όλες αυτές δέν φαίνεται να έχουν γίνει δεκτές άνεπιφύλακτα από την κριτική μας. Ίδιαίτερα για τον Θάνατο του βοσκού, βλ. την σημείωσή μου 13 και αντίστοιχα: Κ. Καιροφύλας, *Η ζωή και τδ έργο του Σολωμού*, χχ, σελ. 619, και τις σημειώσεις του Λίνου Πολίτη στα Ποιήματα του Σολωμού, έκδ. β', 1961, σελ. 330. Θα έλεγα άκόμη ότι η κάπως περίεργα θεμελιωμένη γνώμη του Μαρίνου Σιγούρου (Σολωμού *Άπαντα*, 1957, σελ. 587) για την Εύρυκόμη-Άβροκόμη ένισχύεται και από τδ άμάρτυρο του πρώτου τύπου και άκόμη και από την έκδοση Ροσολίμου, με τον ένδιάμεσο, και επίσης άμάρτυρο, τύπο *Άβρηκόμη*.

17. Ο Λίνος Πολίτης συμπεραίνει παρουσία του Στράνη στά 1827 στην Ζάκυνθο από μνεία του όνόματός του σε έπιστολή του Σολωμού σχετική με έναν έπικήδειο άχρονολόγητο, τον όποιο ο Λίνος Πολίτης τοποθετεί στά 1827· η έπιχειρηματολογία του είναι πολύ πειστική, αλλά τδ συμπέρασμα δέν είναι άκλόνητο, ένδ τα λόγια του Στράνη φαίνονται θετικά ειπωμένα. Μία σημείωση του κ. Ντίνου Κονόμου άναφορικά με ένα άλλο γράμμα του Σολωμού, όπου μνεία Στράνη, δέν έξηγει τίποτε (βλ. Ντίνου Κονόμου, *Σολωμού άνέκδοτα γράμματα στον Ίωάννη Γαλάνη*, 1950, 36-38)· αντίθετα, θα είχα την τάση να θεωρήσω ότι τδ γράμμα τούτο φανερώνει η ύποδηλώνει κάποια ψυχρότητα άνάμεσα στον ποιητή και σε κάποιον Στράνη. Ύποθέσεις, όλα αυτά, αλλά ύποθέσεις που όπωσδήποτε συγκλίνουν.